

zelt” világbirodalmak sorát folytathatnánk. Szinte végtelenül sok az „öntörvényű” *nemzetállamok* száma, az önállóságra törekvőkről nem beszélve. Ezek mindegyike saját haladása és boldogulása (vélt) útját követi.

Mi rendezetlen tömkelegben keressük utunkat a világállamok vertikális szorító-jában és versengő társnemzetek horizontális konfliktusmezejében. Haladásunkat illetően sem fölfelé, sem oldalvást nincsenek megbízható „törvényeink”.

Minden kapcsán lelkiismeretünk és legjobb tudásunk vezéreljen magatartásunkban és cselekvésünkben.

Berlin, 2013. május 17.

KISS GY. CSABA

Nemzetek között

■ Megint a nemzet? A felvilágosodás ki tudja hányadik hulláma után, amikor a jövő beteljesüléseként a nemzetek eltűnését vagy a posztmodern világban való föloldódását hirdették, mégis újra és újra kiderül, nem olyan egyszerű a dolog. Kétségtelen, hogy a napjainkban forradalmian változó antropológia viharos széljárásában, amikor cseppfolyósnak és átjárhatónak látszanak a közösségi identitások, másként vetődnek föl bizonyos kérdések. Kétséggé válik maga a közösség fogalma, az egyén és közösség kölcsönös meghatározottsága érvényét veszteni látszik. Mintha a hírközlés, a technikai eszközök rohamos fejlődése, a hagyományos politikai, gazdasági és mentális határokat viszonylagossá tevő globalizáció, az életforma és szokások nagyfokú uniformizálódása megteremtene a haladás netovábbját megtestesítő „nemzetek fölötti” embert. Különösen ha elfogadjuk az újabb nacionalizmuskutatás egyik ágának következtetését, miszerint a nemzet amúgy sem egyéb, mint konstrukció, összerakható és szétszedhető, a nemzeti identitás kedv szerint fölvehető vagy levethető, bele lehet bújni, és ki lehet belőle lépni. Mindenesetre a kérdés ismét időszerű, különösen mostanában az európai politika és gazdaság nem egy, válságot mutató fejleménye idején, amikor a szorosabb integráció igénye a demokratikusan választott politikai képviselőt itt-ott visszaszorítani látszik, az igazi döntéseket hozó testületek és személyek nem mindig függenek már azoktól, akiket képviselnek.

De nem kívánok megjegyzéseimmel e tág mezőkön kóborolni, megelégszem azal, hogy szűkebben a magyar látószögről és közép-európai kontextusáról mondok el néhány észrevételt.

Hajlamosak vagyunk megfélekedni arról, hogy amikor nemzetről, nemzeti identitásról beszélünk, olyan fogalmakról van szó, amelyek csakis mások nemzetekhez, nemzeti identitásokhoz képest érvényesek. Minden kultúra csak valamely másik kultúrához képest jellemezhető. A nemzet tehát „internacionális” jelenség. A horvátok és a szlovákok önmeghatározásában például alapvető jelentőségű volt a magyarokhoz való viszony. A magyar nemzeti mozgalomnak meg elsősorban a Habsburg Birodalomhoz fűződő viszonyt, ezzel kapcsolatos elképzeléseit kellett tisztáznia. Mennyire jellemző volt a modern nemzetvé válás útján az egyik első meghatározó lépés, az 1791. évi 10. törvénycikk: „Magyarország szabad és független állam, csak saját törvényei szerint kormányozandó.” Persze II. Lipót király alatt, aki egyúttal német-római császár volt, a Habsburg-ház feje.

Azért szükséges a mindenkori viszonyítás jelentőségét hangsúlyozni, mert a magyar nemzeti identitással foglalkozó eszmecsereink gyakori sajátossága ma is, hogy

nem veszik figyelembe ezt az összefüggést. Amikor például a II. világháborús Magyarországról vagy Horthy Miklós szerepéről vitatkozunk, saját nemzetünk dilemmáit gyakran izoláltan szemléljük, mintha nemzetünk és politikusaink nem lettek volna ezer szállal bekötve a közép-európai, szomszédosági kapcsolatok, kölcsönhatások hálózatába. Ez a megközelítés valójában a nemzeti bezárkózás sajátos esete. Hiteles képet csak a szomszédokkal összehasonlítva lehet készíteni. Jól emlékszem, amikor a kommunizmus alatt tudományos és publicisztikai viták kezdődtek nálunk a magyar nacionalizmusról, a 19. vagy 20. századi magyar politika hibáiról és bűneiről, némelykor már-már negatív mitológiává növelve. Egyik-másik szomszédunk állami ideológiája azután jól tudta ezt a törekvést saját nacionalizmusa igazolására használni.

„Itt nemzetek élnek!” – írta egy szlovák tollforgató az 1960-as években, amikor Csehszlovákiában kétségbe vonták nemzetének önállóságát. Föltétlenül jogos a többszám. A mi szűkebb Kelet-Közép-Európánkban, az Adria, a Fekete-tenger és a Balti-tenger között mindenképpen.

Hangsúlyozni kell a kelet-közép-európai nemzetté válás jellegzetességeit. Természetesen nem tartom érvényesnek a Nyugat versus Kelet-Közép-Európa vagy Kelet-Európa sémát. Föltételezésem szerint létezik egy európai köztes sáv, nagyjából a német és orosz nyelvterület között, ahol hasonlóak voltak a modern nemzet létrejöttének körülményei. Oroszország birodalmi nacionalizmusa egészen más eset. A mi térségünkben, nagyjából Finnországtól és a balti államoktól Görögorszáig a nemzet új típusú közösségét önálló államiság nélkül kellett megtervezni, létező birodalmi integrációkhoz viszonyulva. Az első szakaszban viszonylag kis számú értelmiségi készítette ezeket a nemzeti projektumokat, melyekben különösen fontos szerepet játszott a nyelvi standard kialakítása és a kultúra. A mi köztes zónánkban Nyugat-Európa-hoz képest igen jelentős többnyelvű és többféle civilizációs örökséggel (vallással) bíró régiók voltak jellemzőek, gyakran a társadalom vertikális szerkezete is etnikailag nyilvánvalóan különböző rétegeket jelentett. Egyszerre politikai és kulturális közösségnek gondolták ezt a tervezett nemzetet. Amiből föloldhatatlan feszültségek keletkeztek, hiszen a nemzet politikai és kulturális tere minden esetben jelentősen különbözött egymástól. A haza területének vágyott képe egymás – a szomszédok és a kisebbségek – rovására készített tervek jelentett. Kivétel nélkül minden nemzeti mozgalom koncepciója, integrációs elképzelése sértette tehát a szomszédok és a kisebbségek érdekeit. A történelmi cseh tartományok (Csehország, Morvaország, Szilézia) egyesítése nem számolt az ott élő legalább 30 %-ot jelentő német lakossággal. És vég nélkül lehet sorolni a további példákat. A nemzetközi historiográfiában azonban nem egy olyan munkát találunk, amely az első világháború után született közép-európai országokat „nemzeti” államnak nevezi. Mintha a nyugati modellek maradéktalanul érvényesek volnának a mi térségünkben. A romantikus nacionalista mítosz alapján létrejött Csehszlovákiát (ahol a hivatalos ideológia csehszlovák nemzetről beszélt) vagy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot (csak 1929 után lett Jugoszlávia a neve), amelyben úgymond a „háromtörzsű délszláv nemzet” él. Később minden nemzetközi politikai válság idején kirobbant a szlovák–cseh, a horvát–szerb feszültség, 1938-ban és 1941-ben éppúgy, mint a 20. század legvégén. Tudjuk azt is, ezekben az „utódállamokban” Lengyelországtól Romániáig milyen jelentős volt a nemzetiségi lakosság.

„Az állam nem egyenlő a nemzettel” – írta hazájának helyzetéről szólva a múlt év végén egy szlovák publicista. Kelet-Közép-Európa nagy része számára ez megkerülhetetlen tanulság.